

Wstęp

Doświadczenie choroby i starości towarzyszy człowiekowi od zawsze. Reakcją na nie stało się z czasem powoływanie instytucji, które miały wspomóc lub zastąpić opiekę nad osobami chorymi i starymi, realizowaną zazwyczaj w kręgu rodziny. W warunkach Europy wczesnośredniowiecznej nowy impuls tym działaniom nadało chrześcijaństwo, które objęło nakazem troski i opieki także obcych, w tym przede wszystkim pielgrzymów. W tym celu powołano specjalną instytucję (*xenodochium*), która służyła wpięrow pielgrzymom, a potem także ludziom chorym i starym. Podobne rozwiązania stosowano również na terenach zamieszkałych przez wyznawców islamu. Tam też kontynuowano tradycje medycyny greckiej. W realiach średniowiecznej Europy szpital (*hospitale*) służył bardziej opiece nad osobami starymi niż leczeniu chorych. Jednocześnie medycyna była jedną z nauk studiowanych na właśnie powstających uniwersytetach, a funkcja medyka cieszyła się wielkim prestiżem. Powołano również nowe zakony specjalizujące się w opiece nad pielgrzymami i w szpitalnictwie (obok wielkich zakonów rycerskich: templariuszy, joannitów i Krzyżaków, również duchaków czy antonianów). W nowożytnej Europie na funkcjonowanie szpitalnictwa silnie oddziaływały podziały konfesyjne, które zatarły się dopiero w drugiej połowie XIX w., wraz z powstaniem państwowej opieki zdrowotnej. Kolejnym etapem rozwoju szpitalnictwa w Europie było wprowadzenie w krajach wysokorozwiniętych działających z różnym skutkiem powszechnych systemów opieki zdrowotnej. Równolegle dokonywał się postęp wiedzy medycznej, a lekarzy kształcono na uniwersytetach i w związanych z nimi szpitalach klinicznych.

Prezentowane w tym tomie studia nawiązują tematyką do części z przywołanych powyżej kwestii. Opieka nad chorymi i ubogimi od późnej starożytności po koniec XVIII w., działalność nosokomeionów we wczesnym Bizancjum, funkcjonowanie średniowiecznych infirmerii zamkowych i szpitali miejskich w Gdańsku (administracja, sposoby finansowania), gdańskie odznaki żebracze, opieka religijna, dyscyplinowanie społeczne i stan nowożytnych szpitali (Gdańsk, Elbląg, województwo krakowskie), rozwój szpitali psychiatrycznych (Wilno) i XX-wieczny obraz szpitala psychiatrycznego w literaturze polskiej, wreszcie architektura szpitali wzniesionych w pierwszej połowie XX w. (Gdynia) – to najważniejsze zagadnienia omówione w artykułach zawartych w niniejszym tomie „Studia Historica Gedanensia” zatytułowanym *Od hospitale do szpitala*.

Całość, uporządkowaną w układzie chronologicznym, otwiera artykuł Ireneusza Milewskiego pt. *Ekonomiczne aspekty funkcjonowania nosokomeionów we wczesnym Bizancjum*. Autor omówił w nim tworzone pod wpływem propagowanej przez chrześcijaństwo zasady miłosierdzia, wyspecjalizowane w opiece nad chorymi nosokomeiony i przytułki, które w największej liczbie powstawały przede wszystkim w wielkich miastach. W oparciu o przekazy, głównie z IV–VI w., wskazał na kwestie praktyczne ich funkcjonowanie, w tym i wynikające ze zwalniania tych instytucji z obciążeń podatkowych na rzecz państwa (m.in. nadużycia finansowe).

Kolejne dwa opracowania dotyczą odpowiednio: funkcjonowania średniowiecznych infirmerii zamkowych i szpitali miejskich w Gdańsku. Sławomir Józwiak i Janusz Trupinda (*Infirmerie zamkowe w państwie krzyżackim*) omówili w świetle źródeł pisanych z końca XIV i XV w. jeden z aspektów organizacji opieki szpitalnej w zakonie krzyżackim, a mianowicie funkcjonowanie i rozmieszczenie infirmerii w obrębie lub w otoczeniu krzyżackich zamków komturskich w Prusach. Z kolei Wiesław Długokęcki (*Przyczynki do dziejów szpitali gdańskich w średniowieczu*) przedstawił wybrane kwestie dotyczące funkcjonowania szpitali w kompleksie osadniczym średniowiecznego Gdańska. Opracowanie to niejako dopełnia zamieszczona w dziale *Źródła* przygotowana przez Rafała Kubickiego edycja wybranych dokumentów dotyczących jednego z nich, a mianowicie szpitala św. Elżbiety w Gdańsku (*Przyczynki źródłowe do dziejów szpitala św. Elżbiety w Starym Mieście Gdańsku z lat 1429–1454*). W kolejnym studium (*Kanał Raduni – źródło wody dla mieszkańców Gdańska*) Zofia Maciakowska podjęła problem zaopatrzenia Gdańska w wodę w średniowieczu i okresie nowożytnym. Obok kwestii przebiegu cieków wodnych i sposobu wykorzystania ich na potrzeby urządzeń przemysłowych autorka omówiła także dostęp do wody działających w mieście szpitali.

W niniejszym tomie szeroko potraktowane zostały zagadnienia dotyczące funkcjonowania szpitali miejskich i opieki nad ubogimi w nowożytnym Gdańsku. Co ważne, przedstawione zostały różne aspekty działania tych instytucji. Tomasz Maćkowski w tekście pt. *Gdańskie odznaki żebracze* rozpatrzył to zagadnienie od strony zachowanych artefaktów (odznak żebraczych). Z kolei Adam Szarszewski (*Szpital gdańskie XVI–XVIII w. a duchowość protestancka*) zwrócił uwagę na organizację życia religijnego w szpitalach. W oparciu o analizę ordynacji szpitalnych wskazał na rolę odwołań do czynnika religijnego jako narzędzia dyscyplinowania pensjonariuszy i praktycznych trudności z urzeczywistnianiem wskazywanych w zarządzeniach wzorców. Do problematyki dyscyplinowania pensjonariuszy na przykładzie XVII-wiecznych ordynacji szpitali w Elblągu nawiązał również Dariusz Kaczor (*Dyscyplinowanie społeczne w szpitalach elbląskich w XVII w.*). W kolejnym tekście pt. *Pomagać i leczyć. Przyczynek do powstania Instytutu Ubogich (Armeninstitut) w Gdańsku i jego pierwszych lat działalności (do 1795 r.)* Piotr Paluchowski przedstawił genezę powstania, organizację i funkcjonowanie wspomnianej instytucji dobroczynnej w pierwszych latach jej istnienia. Realia działania

szpitali pod koniec XVIII w. przedstawił szczegółowo Przemysław Jędrzejewski (*Szpitalnictwo w województwie krakowskim w dobie Sejmu Wielkiego 1788–1792*). Autor wskazał na próby poprawy działania tych instytucji i nadzór sprawowany nad nimi przez administrację terenową, czego świadectwem są zgromadzone w cywilno-wojskowych komisjach porządkowych sprawozdania i materiały odnośnie do stanu szpitali, zaprezentowane w pracy. Bardziej ogólny, właściwie przeglądowy charakter ma artykuł Aistisa Žalnory (*Psychiatry in Vilnius in 16th–20th Centuries: Social Transformations*), dotyczący rozwoju opieki psychiatrycznej w Wilnie od XVI do XX w., rozpatrywanej w kontekście zachodzących wówczas przemian społecznych. Dwa kolejne teksty poświęcono różnym aspektom organizacji opieki szpitalnej w międzywojennej Gdyni. W pierwszym Marcin Szerle (*Lecznica Nadmorska w Gdyni jako przykład prywatnej inicjatywy szpitalnej okresu międzywojennego. Studium przypadku*) wskazał na prywatne inicjatywy w zakresie organizacji leczenia w dynamicznie rozwijającym się wówczas mieście. Z kolei Weronika Szerle (*Między klasyką a awangardą. Szpital Morski na Oksywiu projektu Mariana Lalewicza*) skupiła się na omówieniu zagadnień dotyczących architektury Szpitala Morskiego na Oksywiu, przedstawiając między innymi walory architektoniczne obiektu i jego układ przestrzenny. W ostatnim tekście, zamykającym zbiór studiów zamieszczonych w tym tomie, pt. *Obraz szpitala psychiatrycznego w świetle polskich dzieł literackich XX w.* Piotr Koprowski przedstawił różne wizje szpitala psychiatrycznego obecne w literaturze polskiej, podkreślając jednocześnie, że generalnie powielają one stereotypowe ujęcie osoby chorej psychicznie, funkcjonujące w świadomości społecznej. W dziale *Źródła* zamieszczono wspomnianą już edycję dokumentów dotyczących funkcjonowania szpitala św. Elżbiety w Starym Mieście Gdańsku w pierwszej połowie XV w.

Podsumowując powyższe uwagi, tom zawiera przegląd aktualnych badań, obejmujących okres od wczesnego średniowiecza po XX w., przede wszystkim na temat instytucji szpitala, ze szczególnym uwzględnieniem jego funkcjonowania w średniowiecznym i nowożytnym Gdańsku. Nacisk położono na kwestie organizacji instytucjonalnej opieki nad ubogimi i chorymi, relacji z otoczeniem społecznym (fundatorzy, prebendarze) i władzami (miejskimi, państwowymi, kościelnymi). Ponadto jeden artykuł poświęcono funkcjonowaniu infirmerii w zamkach zakonu krzyżackiego, a dwa inne – różnym aspektom organizacji szpitalnictwa w intensywnie rozwijającej się w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. Gdyni. Wiele z poruszonych w tych opracowaniach zagadnień z pewnością wymaga dalszych badań, na co zwracają uwagę autorzy przywołanych tekstów, zachęcając również innych badaczy do podjęcia studiów nad dziejami szpitalnictwa i opieki nad ubogimi. Udostępniając czytelnikom tom i zapraszając do jego lektury, wyrażamy nadzieję, że będzie on inspiracją do podejmowania kolejnych prac.

*

W zamykającej tom kronice naukowej zamieszczono cztery sprawozdania z konferencji, które miały miejsce w 2019 r. Trzy z nich były współorganizowane

przez Wydział Historyczny Uniwersytetu Gdańskiego. Radosław Kubus omówił konferencję pt. *Gdańsk w okresie nowożytnym: Kultura, religia, polityka, społeczeństwo i stosunki międzynarodowe (Danzig in der frühen Neuzeit: Kultur, Religion, Politik, Gesellschaft und internationale Beziehungen)*, która odbywała się od 30 maja do 1 czerwca 2019 r. w Gdańsku. Jej organizatorami były Wydział Historyczny UG i Historische Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung. Z kolei Anna Mazurkiewicz przedstawiła najważniejsze fakty odnośnie do przebiegu Siódmego Światowego Kongresu Studiów Polskich, który obradował od 14 do 16 czerwca 2019 r. w Gdańsku. Organizatorami tego wydarzenia były Wydział Historyczny UG oraz Polski Instytut Naukowy w Ameryce (PIASA). Z kolei Aleksandra Girsztowt scharakteryzowała tematykę referatów zaprezentowanych w ramach szóstej konferencji z cyklu *Origines et Mutationes* pt. *Ołtarz i tron – religia a władza od wczesnego średniowiecza po wiek XIX*, która odbywała się od 13 do 14 czerwca 2019 r. w Faktorii w Pruszczu Gdańskim. Konferencję współorganizowały Wydział Historyczny UG i Urząd Miasta Pruszcz Gdański. W czwartym sprawozdaniu z konferencji Sebastian Wysokowicz przedstawił problematykę omawianą w trakcie konferencji pt. *Mądrość zbudowała sobie dom... Zakon krzyżacki i jego państwo w Prusach*, która miała miejsce od 15 do 17 listopada 2019 r. w Malborku. Jej organizatorem było Muzeum Zamkowe w Malborku.

W dziale IN MEMORIAM zamieszczamy wspomnienie o niedawno zmarłej Pani Profesor Marii Boguckiej, zasłużonej badaczce przeszłości Gdańska i historii kultury staropolskiej, doktorze honoris causa naszego Uniwersytetu, autorstwa Edmunda Kizika.

*

W 2019 r. osiemdziesiąte urodziny obchodził prof. Andrzej Groth, wieloletni pracownik Instytutu Historii Uniwersytetu Gdańskiego. Dedykujemy Panu Profesorowi niniejszy tom, w którym znajdują Państwo także bibliografię Jego prac, poprzędną życiorysem i krótką charakterystyką głównych kierunków badań naukowych.

Rafał Kubicki